

## CONSIDERACIONS SOBRE LA PERSISTÈNCIA d'IBAIGORRI EN LA TOPONÍMIA PIRINENCA

Mateu MORRO I MARCÈ

Julio Caro Baroja<sup>1</sup> demostra que des d'èpoques remotes la llengua basca, o proto-basca, es caracteritza per ser la que es parlava per un poble col·locat a cavall dels dos vessants dels Pirineus, i amb probabilitat també de la seva continuació, o sigui la serralada cantàbrica, i fins a terres gal·laiques. Caro Baroja analitza els parlars aquitànics pre-romans, i n'evidencia els seus lligams amb els parlars bascos; i també es refereix a les dificultats de la romanització a la zona pirinenca catalana i aragonesa, on el bilingüisme, com també ha palesat Joan Coromines<sup>2</sup>, degué perdurar molts de segles. És aquest caràcter extremadament conservador, etnològicament i lingüísticament, de les zones muntanyenques del nord de la Península Ibèrica que suscita multitud de qüestions interessants i importants a la toponímia, i que certament justifica la sol·licitud de col·laboració que va fer en Joan Coromines als bascolegs, tot esmentant la importància que podria tenir per a la gramàtica comparada i històrica dels dialectes bascos (a *Miscel·lània de toponímia bascoide a Catalunya*)<sup>3</sup>. I que d'alguna manera s'hauria de fer extensiva als estudiosos del substrat toponímic gallec, lleonès, asturià, càntabre, aragonès i gascò.

Partint d'aquesta consideració, la coneixença directa dels treballs dels toponimistes bascos és fonamental. Cal eliminar les barreres aïlladores que imposa la cultura oficial espanyola i francesa (per a les quals Madrid i París són el centre d'una estructura radial) i anar cap a formes horitzontals i directes de relació i de comunicació, en la toponímia i en altres terrenys científics. Lamentablement això s'ha fet poc. Potser sigui demanar massa, plantejar una relació directa i enriquidora entre els investigadors bascos i els catalans, quan entre els mateixos investigadors catalans la relació és escassa, especialment entre els valencians, els catalans i els illencs, però és una de les tasques que hem d'afrontar sinó volem deixar de ser una província cultural.

Llegint alguns treballs de toponímia gallega i basca se m'ha plantejat la necessitat d'aquest major contacte i he volgut fer un «exercici» toponímic a partir d'un element lingüístic que pot relacionar topònims gallecs, baix-navarresos, aragonesos, gascons i catalans.

Estrabó, parlant dels rius del nord de la Lusitània, esmenta tres noms del riu Limia i dos del Minho, que deuen correspondre a estrats lingüístics diferents: «i després d'aquests, el de l'Oblit (Lethes), que uns anomenen Limaia i altres Baelion..., i darrera ell, el Bainis (altres en diuen Minios)»<sup>4</sup>. El nom Bainis, segons Estrabó, era el més freqüent per denominar el Minho, i correspon al Baites d'Apià, cosa que el fa gairebé homònim —segons Schulten— del Betis d'Andalusia (Baitis), és a dir, amb el Guadalquivir.

És notòria la relació entre la síl·laba radical de Bainis o Baites amb el mot basc *ihai*, que significa 'riu', i que sovint perd la *i*-, com en el cas del topònim basc baix-navarrès Baigorri 'riu vermell', i relacionable amb el pre-romà *baika*, de *ibaika* 'terreny a la vora d'un corrent d'aigua', punt de partida del gal·lec i portuguès veiga i del castellà i sard vega<sup>5</sup>.

Schuchardt<sup>6</sup> palesa altres casos de *i*- caduca en basquismes, al costat de *baika* i Baigorri, esmenta Bigorra, Baetis, Baetulo (de *ibai* 'riu') i els descendents del basc *iturri* 'font', entre els quals esmenta el poble de Tossa a Girona (Iturissa, i després Turissa), un topònim al qual pens que no cal anar a cercar explicacions i lligues per explicar el sufix *-issa*, ja que es pot explicar pel basc.

El topònim Bigorra ja és esmentat així a començament del s. v, «Civitas Tarba ubi castrum Bigorra», que, segons Irigoyen<sup>7</sup>, prové del cas oblicu Bigorre(m), el nominatiu del qual seria Bigorris, paral·lel a Calagorris.

Bigorra és el nom d'una regió de Gascunya, sens dubte ben relacionable amb els «bigerri», pobladors de les planes subpirinenques, un dels nou pobles que integraven l'Aquitània Novempopulana dels romans, esmentats per Cèsar en parlar del triomf de Cras sobre els aquitans (28 a.C.). Però, ara mateix, també ens apareix Bégorre (en forma afrancesada del mapa 1:25.000 de l'Institut Géographique National) al nord del riu Ador, no lluny del domini basc actual; i prop de Pardies, al sud-est de Mourenx. El topònim no és tan sols gascó, ja que a l'Alta Ribagorça hi ha també el barranc de Biguerri, a Montanui, partit judicial de Benavarri (Irigoyen<sup>8</sup> l'esmenta com a Bigüerri —basant-se en el repertori de Luis Ariño—, i observa que sense diftongació de la *—o—* suposa Bigorri). Es tracta d'un rierol poc caudalós, que segons Madoz també s'anomena Romadé. El rierol davalla d'un puig en el qual hi ha una ermita a la verge de Biguerri<sup>9</sup>.

La comparació entre Bigorri i Baigorri és òbvia. Irigoyen assenyala que Baigorri té relació amb un teònim *Baicorrixo deo*, també *Baigorrixo deo*, registrat a inscripcions aquitanes d'època romana. Es tractaria d'un cas semblant al de la divinitat tutelar del món llatí *Tutela*, que és a l'origen dels diversos Tudela pirinencs i de la Península Ibèrica (per exemple «Castrum Tutela» (857) referit a Tudela actual a 8 km. d'Oviedo). El fet que Bigorra fos primitivament un castell («Castrum Bigorra») enllaça perfectament amb el caràcter tutelar d'aquesta divinitat protectora, pròpia del més antic fons religiós dels pobles bascònics.

La localitat actual baix-navarresa de Saint-Etienne-de-Baigorry (nom oficial

francès), el 1366 es documenta en la forma romanitzant navarro-aragonesa Baygüerr (Baigorri depengué del Regne de Navarra), amb diftongació de —o— en —ue—. En el Cartulari de Sorde el 1167 apareix com a Beigur (doc. CLXXX), en àrea gascona no tendent a la diftongació —ue— de —ó—<sup>10</sup>.

La reducció de —ai— en —i—, de Baigorri a Bigorri no és tampoc, segons Irigoyen, difícil d'explicar, ja que en basc suletí es dóna en formes verbals del tipus *niz*, de *naiz*, des dels primers textos coneguts.

Baigorri és també el nom d'una serralada de muntanyes del sudoest d'Estella, on existeix també una altra localitat anomenada Baigorri. A l'alt Aragó el topònim tampoc no és extrany, ja que trobam un Bagüer, a Urdués; i el seu homònim Bagüer, a Hecho, partit judicial de Jaca, a Osca.

És a dir: Ibaigorri=Baigorri=nav-arag. Baygüerr, Bagüer, (amb diftongació de —o— en —ue—, i reducció de —ai— a —a—); gasc. Beigur, Bigorra (sense diftongació). Fins aquí la relació és clara, i l'explicació per fenòmens fonètics bascos i romànics, evident. Però, convé que ens demanem que passà a Catalunya. A més del Biguerri (o Bigüerri) de Montanui, gairebé a la franja que separa el català de l'aragonès, ens crida l'atenció el nom del poble empordanès de Begur. El topònim empordanès és especialment proper del *Beigur* gascó, aparegut al Cartulari de Sorde el 1167, del qual no tenim dubtes sobre la seva identitat amb Baigorri. Vet ací, doncs, com més enllà de difícils explicacions cèltiques l'origen del nom d'aquesta vila de Girona podria trobar-se en el substrat protobasc. D'altra banda, el castell de Begur ja és esmentat el 1019, i encara avui les seves ruïnes dominen el poble, coincidint amb el «castrum Bigorra» originari del topònim de la regió gascona.

No massa lluny de Tossa (Iturissa), Begur (Ibaigorri?) podria ésser un exemple més de la caiguda de la *i*- en els basquismes, amb la reducció de —ai— a —e— força general en el domini català; i a la vorera de la Mediterrània, una prova de la persistència del vell substrat lingüístic bascoide al llarg de la serralada pirinenca.

1. Julio CARO BAROJA: *Sobre la lengua vasca y el vasco-iberismo* (Ed. Txertoa) San Sebastián 1988 (3ª ed.).

2. Vegeu especialment els treballs de Joan COROMINES recollits a *Estudis de toponímia catalana* (Barcino) Barcelona 1965.

3. A *Estudis de toponímia catalana*.

4. ESTRABÓ: *Geografía de Iberia*, Barcelona 1952. III, 3, 4, p. 153.

5. A. MORALES LASSO: *Toponimia gallega y leonesa* (Ed. Pico Sacro) Santiago de Compostela 1977, p. 26. Veure també: Joan COROMINES: *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (Gredos) Madrid 1957, IV, 685.

6. Esmentat per Joan COROMINES a *Tópica Hespérica* (Gredos) Madrid 1972, I, 266.

7. ALFONSO IRIGOYEN: *En torno a la toponimia vasca y circumpirenaica* (Universidad de Deusto) Bilbao 1986, 184.

8. IRIGOYEN, op. cit. p. 185.

9. PASCUAL MADDOZ: *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid 1845-1850, 3.

10. IRIGOYEN, op. cit. p. 145.